

Arany László népmeséi a 19. századi magyar olvasókönyvekben

Arany László 1862-ben *Eredeti népmesék* címen tette közzé az azóta klasszikussá vált magyar népmeséket és találozókérdéseket tartalmazó gyűjteményét.¹ A kötet alapjául szolgáló, Arany Jánosné Ercsey Julianna, Arany Julianna és Arany László írásában fennmaradt kéziratos meseszöveg-lejegyzések nem teljesen azonosak a kiadott szövegváltozatokkal.² Az a mesei elbeszélő stílus, az a népi előadást imitáló narrációs mód, amit Arany László e kéziratok átszövegezése során kialakított és érvényesített, később követendő mintává vált a magyar népmeseszöveg-kiadások gyakorlatában.

A kötet 36 népmesét és 54 találozókérdést tartalmaz.³ Ezek a mesék a későbbi olcsó, népszerű kiadások, valamint a populáris írásbeliség sajátos kiadványtípusai, – mint például az iskolai olvasókönyvek és a gyermekeknek szóló mesekönyvek – révén a színhagyományra is nagy hatást gyakoroltak.⁴ Kovács Ágnes szerint számos, a 20. században a szóbeliségből gyűjtött magyar nyelvű népmese mesemondója esetében kimutatható az Arany László-mesék ismerete.⁵ Az a folyamat azonban, ahogyan az Arany-mesék „kanonikussá,” a klasszikus magyar népmesei stílus mintáivá váltak, feltáratlan. A mesék 20. századi recepcióját és folklorizációját nagyban befolyásolhatta a Gyulai Pál által az *Arany László Összes Művek* negyedik köteteként kiadott gyűjtemény (1901), illetve ennek az Olcsó Könyvtár sorozatában való megjelentetése.⁶ Azonban az Arany-család meséi már sokkal korábban utat találtak a nyomtatott írásbeliségbe.

Sajátos módon e mesék népszerűvé válása már az *Eredeti népmesék* megjelenése előtt elkezdődött Gáspár János (1816–1892) erdélyi pedagógus jóvoltából.⁷ Gáspár fontos szerepet játszott az 1846-ban megalakult haladó szellemiségű pedagógiai tár-

¹ A dolgozat alapjául szolgáló kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az NKFIH a PD 124746 pályázat keretében az NKFI Alapból támogatta. Köszönet illeti Gulyás Juditot, aki számos adatra és összefüggésre hívta fel a figyelmemet.

² Arany 1862. A kéziratok és a kiadott gyűjtemény szinoptikus kritikái kiadását lásd Domokos–Gulyás 2018.

³ A mesék műfaji megoszlása a következő: 16 tündérmese, 8 formulamese, 5 állatmese, 2 novellamese, 3 tréfás mese, és csalimeseként további 2 nem tipologizált mesezáró motívum.

⁴ A ponyvanyomtatványok konkrét befolyását az Arany család meséi tekintetében egyelőre nem tudjuk meghatározni. Kovács Ágnes Arany László egy meséjéről (*Az aranyhajú hercegekissasszony*. Arany 1862: 83–99.) úgy tudta, hogy az ponyvanyomtatványként is megjelent (Kovács 1979: 372.), sajnos azonban ezen állítását nem adatolta. Az eddig feltárt ponyvák között sem ilyen, sem más az Arany családdal köthető szöveg nem került elő, így Kovács feltevését egyelőre nem tudtuk igazolni.

⁵ Kovács 1969.

⁶ Az *Eredeti népmesék* és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* I. kötetében (Arany–Gyulai 1872) közölt Arany László-mesék egyesített anyagát tartalmazza a kiadvány (Arany 1901), melynek 1949-ig hat kiadásáról tudunk (1901, 1904, 1911, 1914, 1928, 1949), 1904-től az Olcsó Könyvtár sorozatban is elérhető.

⁷ Vita 1968.; Aknay 2003.

saság, a Kolozsvári Nevelői Kör létrejöttében.⁸ E társaság főbb törekvései közt a jobb, korszerűbb tankönyvek megalkotása is szerepelt. E célkitűzés eredményeként született meg Gáspár Jánosnak Kovácsi Antallal közösen írt *Magyar olvasókönyve* (1848), melynek második javított és bővített kiadásában jelentek meg *A hólyag, szalmaszál és tízes üszök* valamint *A kóró és madár* című mesék, ezek forrását is feltüntették: „Arany Julcsa után.”⁹ E meséket 9 évvel később Arany László is megjelentette az *Eredeti népmesékben* *A hólyag, szalmaszál és a tízes üszök* illetve *A kóró és a kis madár* címen.¹⁰

A gyűjtemény meséinek népszerűvé válásához hatékonyan hozzájárulhatott Gyulai Pálnak a kötetéről közölt recenziója is, melyben nem csak a mesék (különösen az állatmesék) nyelvi megformáltságát, hanem a kötet műfaji összetételét is értékelté, ugyanis meglátása szerint a gyűjtemény az addig kevés figyelemben részesített gyermekeknek való mesék (*dajka- és állatmesék*) tekintetében különösen gazdag.¹¹ Talán Gyulainak a kortársak véleményével egybevágó pozitív bírálatának is köszönhető, hogy Arany László meséi már a szerző életében, azaz az Összes Művek megjelenése előtt, a század második felétől olvasókönyvek és mesekönyvek¹² sorozataiban kaptak helyet. Meséi olvasókönyvekben való megjelenésének maga Arany László is a tudatában volt. Gyulai Arany László felett tartott emlékbeszédében idézi Arany vélekedését az 1862-ben kiadott mesék olvasókönyvi fogadtatásáról: „[...] nagyobb és java részét átvették az iskolai olvasókönyvek, eléggé ismeri a közönség [...]”¹³ Baráth Ferenc, Arany László nagykőrösi iskolatársa, olvasókönyvek szerkesztője egy héttel Arany László halála utána közzétett nekrológiájában hasonlóképpen írt az *Eredeti népmesék* kapcsán: „a mesék egy jelentékeny részét iskolai olvasókönyvek és egyéb gyűjtemények átvették.”¹⁴

A dolgozatban erről a kiindulási pontról a populáris olvasmányok egy sajátos szöveganyaggal rendelkező csoportjának, a korabeli *magyar olvasókönyveknek* az olvasmányanyagát szeretném megvizsgálni abból a szempontból, hogy milyen szerepet játszott e kiadványtípus Arany László népmeséinek közismertté és kanonikussá válásában.¹⁵ Az *Eredeti népmesék* (1862) illetve Arany László *Magyar népmese-gyűjteménye* (1901) meseszövegeinek a nyomtatott írásbeliségben való regisztrálása szá-

⁸ Vita 1940: 287.; 1968: 253.

⁹ Gáspár–Kovácsi 1853: 2–3; 25–27. Gáspár személyes látogatást tett Arany János családjával 1850-ben, ahol az akkor kilenc éves Arany Juliska mesemondását is élvezhette. E mesék olyan nagy hatást gyakoroltak rá, hogy készülő olvasókönyve számára többször is kérte a mesék lejegyzését. Minderről részletesen lásd: Domokos–Gulyás 2009: 21–22.

¹⁰ Arany 1862: 285–286; 305–307.

¹¹ Gyulai 1862: 388–389.

¹² Arany László meséinek a 19. századi magyar gyermek- és ifjúsági kiadványokban való megjelenéséről készült áttekintést lásd: Domokos 2018.

¹³ Gyulai 1902: 155.

¹⁴ Baráth 1898: 594.

¹⁵ Kovács Ágnes közel 50 évvel ezelőtt írott tanulmányában hívta fel a figyelmet először arra, hogy hasznos volna az Arany-recepció szempontjából az olvasókönyvek feltárása: „Külön tanulmány tárgya lehetne hogy mely szövegek melyik években, milyen könyvekben szerepeltek [...]” Azonban ezek adatolására ezidáig nem került sor. Kovács 1969: 179. A populáris olvasmányokról lásd Schenda 1989.

mos kérdés megválaszolására nyújthat alkalmat: adatolhatóvá válik, melyek voltak a leggyakrabban újraközölt meseszövegek, az írásbeli szövegvándorlás során mely szövegeken milyen intenciókból és milyen fokú és jellegű szövegmódosítások történtek, mindemellett pedig lehetőséget teremt későbbi elemzések számára annak vizsgálatára, hogy a kötet meséinek írásbeli szövegvariánsai milyen viszonyban állnak a később a szóbeliségből gyűjtött népköltési szövegekkel, azaz egy meghatározott gyűjtemény hogyan hathatott a szájhagyományra és miként valósult meg a mesék folklorizációja.¹⁶ Ezt megelőzően azonban érdemes (még ha vázlatosan is) szemügyre venni azt a folyamatot, ahogyan a népmese a korabeli pedagógia egyik alapvető eszközévé vált a 19. század második felében.

A NÉPMESE A 19. SZÁZADI PEDAGÓGIAI IRODALOMBAN (KÁRMÁN MÓR ÉS RADÓ VILMOS)

A népoktatás 19. századi történetét alapvetően meghatározta az Eötvös-féle népiskolai törvény (1868. XXXVIII. tc.). Mint az közismert, az analfabetizmus felszámolása és a népnevelés a kor művelődéspolitikájának középpontjában álló vezérgondolatok voltak. Ezek megvalósítását célozta az 1868-as népiskolai *tan-, olvasó-, és vezérkönyvek* (tanári kézikönyv) megalkotására létrejött szakbizottság. E testület jelentést készített a hazai tankönyvirodalom forgalomban lévő kiadványairól és összefoglalta, hogy milyen szempontok szerint kellene megfelelőbb könyveket készíteni, melynek megvalósítására tantárgyanként szerkesztőket jelölt ki.¹⁷ Ugyanakkor egy tankönyvíró-felhívást is közzé tettek, lehetőséget teremtve ezzel bárkinek ilyen jellegű kiadványok összeállítására.¹⁸ Ennek hatására valóságos tankönyvíró-hullám indult el, melyet élénk elméleti és gyakorlati szaktudományos reflexiók kísértek. A Bach-korszak tankönyvei még nemzetietlenek voltak, gyakran német nyelvű, moralizáló elbeszélések fordításai töltötték meg az olvasókönyveket.¹⁹ A 19. század második felében azonban a magyar nyelvű olvasókönyvek olvasmányanyaga radikálisan megújult és néhány évtized alatt a népmese az olvasókönyvek kötelező, a népiskolai és alsóbb fokú tantervek

¹⁶ Az utóbbi vizsgálati szemponthoz lásd Kovács Ágnes idézett tanulmányát: Kovács 1969.

¹⁷ A bizottság az olvasókönyvek főszerkesztőjének a korábban már e téren bizonyított Gáspár Jánost jelölte ki, az ismétlő osztályok olvasókönyve elkészítésével pedig Gyulai Pált bízta meg.

¹⁸ Eötvös 1868. A bizottsági ülésről készült jegyzőkönyvből kirajzolódik az eötvösi tankönyv-koncepció. A jegyzőkönyvet újraközli: Dölle 1871: 261–285.

¹⁹ Az állami tankönyvcenzúráról lásd Szébenyi 1994; Mészáros 1989: 96–114. A korábbi korszak tankönyvirodalmáról: Fehér 1995. A magyar olvasókönyvek korabeli történetéről Kiss II. 1883: 275–298.

alapvetően központi, a gimnáziumi oktatásnak pedig kiinduló tananyagává vált.²⁰ A magyar olvasókönyvek tartalmi összetételének elvszerű meghatározásában, azok nemzeti jellegűvé válásában és ennek eszközeként a népköltészeti anyag térnyerésében kulcsszerepe volt a neveléstudós Kármán Mórnak, aki a népmese pedagógiai hasznosítására vonatkozó gondolatait a gimnáziumi tananyag megújítása kapcsán fejtette ki, a gyakorlatban pedig saját olvasókönyvein érhető tetten. Kármán Mór népmese-felfogását Radó Vilmos alkalmazta a népiskolákra, elméleti írásai és gyakorlati útmutatásai, tankönyvei és népmese-antológiája révén népszerűsítette Kármán-elméletét. Az alábbiakban munkásságukból a népmese iskolai felhasználására vonatkozó fontosabb tételeket szeretném vázlatosan ismertetni.

A folklorisztika számára Kármán (Kleinmann) Mór²¹ azért érdemel figyelmet, mert a magyar népmesék programszerű pedagógiai felhasználása az ő elméleti alapvetése nyomán bontakozott ki a század második felében. Kármán nevelélméletének alapgondolata a nemzeti műveltség megteremtése a nemzeti szellem megismertetése által. Ennek jegyében az európai elvek és normák hazai körülményekre való adaptálása jellemzi pedagógiáját, mely a gimnáziumok számára kidolgozott tantervben (1879), illetve a hozzá csatlakozó utasításokban (1880) a tanárjelöltek számára a budapesti tanárképzőn tartott módszertani értekezletein, valamint elméleti tanulmányaiban nyertek megfogalmazást. A népmese, Kármán elgondolása szerint, mint erkölcsi és nemzeti jellegű szöveg kiválóan alkalmas az oktatásban való felhasználásra.²² Kármán nevelés- és tantervméletét nagyban befolyásolta a lipcsei herbartista Tuiskon Ziller munkássága, különösen tantervrendszere.²³ Ziller a nyolcosztályos népiskolára dolgozott ki tananyagot, melyben az első osztály számára kiinduló olvasmányul Grimm-meséket jelölt ki:

²⁰ A népiskolai olvasókönyvek nemzeti irányáról Kiss II. 1883: 298–300; Radó (Roth) 1881: 148–149 és 167; Radó 1886: 666–674; Adamikné 2001: 115–121. E folyamat előfutárai voltak a már említett Gáspár–Kovácsi-féle olvasókönyvek is, melyekben szórványosan ugyan, de már voltak népköltészeti alkotások és mely az Arany család mesegyűjteményének összeállítását esetleg ösztönözhetette. Itt kell megemlíteni, hogy Arany János Szilágyi Sándorral 1854-ben a protestáns felsőbb gimnáziumi osztályok számára egy olyan (elveszett vagy lappangó) kézirat szöveggyűjteményt állított össze, amelynek első fejezetében népmeseszövegeket kívántak közreadni. Az olvasókönyvhöz az Arany család kézirat szöveggyűjteménye esetleg szöveggyűjteményként funkcionálhatott ily módon pedig Gulyás Judit szerint a gyűjtemény összeállításának egyik kiindulópontja lehetett. Domokos–Gulyás 2009: 24–32. Azaz az Arany László neve alatt kiadott meséknek nemcsak utóéletét, de keletkezését is befolyásolhatták az olvasókönyvek, hisz mindkét említett kiadványnak (Gáspár–Kovácsi és Arany–Szilágyi olvasókönyvének) szerepe lehetett az Arany család mesegyűjteményének létrejöttében.

²¹ Kármán Mór (1843–1915) iskolateremtő pedagógus, művelődéspolitikus, nevelélméleti szakember volt, népszerű olvasó- és mesekönyvek közreadója. Nevéhez fűződik az 1879-es gimnáziumi tanterv és a hozzá tartozó utasítás kidolgozása valamint a tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumának megszervezése és vezetése.

²² Az 1879-es gimnáziumi tantervhez készített utasításban Kármán Mór azt javasolta, hogy az első év legelső részét „tartalmasabb, iskolai tárgyalásra méltó népmeséknek, majd a következők folytatálagosan görög regéknek, végre az utolsó magyar történeti mondáknak kell szentelni, így fokozatosan feltüntetve a mese, mythos és monda különbségeit is.” *A Gymnasiumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások*. Budapest: M. Kir. Egyetemi könyvnyomda. 1887: 39.; Ballér 1996.

²³ A Herbart–Ziller tanterv hazai adaptációjához lásd Waldapfel 1895: 8.; 1898: 34–35.; Kármán: 1909. I. 245. Dreisziger 1892.; Krausz 1902: 62; 92–104.

„[...] Szokásos szójárás, hogy ereszkedjünk le a gyermek niveaujára. Ziller szerint ez a niveau a népmese álláspontja. Amilyen pl. a mesében, olyan a gyermeke szemében is a király. Ziller 12 Grimm-féle mesét szemelt ki a gyermeki gondolkodásmód megvilágításának céljaira; ezekről azt tartotta, hogy lehetetlen őket másokkal pótolni. E tekintetben mi talán szerencsésebb helyzetben vagyunk. Nekünk aránylag sokkal több az állatmesénk; ezek tárgyalása alkalmasabb a lelki élet egyszerűbb mozgalmainak az ismertetésére s azonfelül az állatok tettei nem esnek úgy, mint az emberéi, szükségkép erkölcsi megítélés alá. Ami Ziller felvetését illeti, tagadhatatlan, hogy a népmese tartalma a művelődés primitivebb fokának a residuuma.”²⁴

Kármán a zilléri koncepció ismeretében dolgozta ki a gimnáziumi tantervjavaslatát, melynek a nemzeti közműveltség áll a középpontjában. Ebben Herbart nyomán a kultúrtörténeti fokokat veszi alapul (tanulás közben a gyermek élje át az emberiség fejlődésének történetét). A Kármán Mór nevéhez kapcsolható gimnáziumi tanterv és azok végrehajtási utasításai 1883-ban emelkedtek törvényi erőre (XXX. tc.). A tanterv a magyar pedagógiatörténet olyan meghatározó eredménye, mely 20 évig volt érvényben, de ennél is hosszabb időn keresztül (1945-ig) befolyásolta a tantervelmélet és tankönyvkészítés hazai fejlődési irányát.²⁵ A tanterv egyik fő tárgya a magyar nyelv és irodalom volt, melyet a történelemmel egységben szemlélt, ezen belül helyezte el a népköltészetet. Kármán úgy gondolta, hogy a népmesével alapvetően az elemi oktatásban kellene foglalkozni (az első osztály számára az egyszerűbb állatmeséket jelölte ki, míg a másodikban az „emberi élet köréből vett” bonyolultabb meséket ajánlotta), ám annak hiányosságai miatt, gyakorlatilag az első gimnáziumi osztályban is nagy teret kell szentelni a meséknek.²⁶ A gimnáziumi kötelező tananyagnak abban az esetben volna tehát része a népmese oktatása, amennyiben népiskolában elmulasztják a diákokkal megismertetni a nemzetiként értett mesekincs e reprezentáns szövegeit, a gimnazista fiúknak az „allegorikus” mesék feldolgozását javasolta.²⁷ Kármán fő célja szerint igyekezett a magyar nemzeti

²⁴ Kármán 1909: I. 246. A Ziller által kijelölt tizenkét Grimm-mese a következő: *Die Sterntaler*. KHM 153 (ATU 779H*); *Die drei Faulen*. KHM 151 (ATU 1950); *Die drei Spinnerinnen*. KHM 14 (ATU 501); *Strohalm, Kohle und Bohne*. KHM 18 (ATU 295); *Der Wolf und Die sieben jungen Geißlein*. KHM 5 (ATU 123); *Von dem Tode des Hühnchens*. KHM 80 (ATU 2021); *Der Wolf und der Fuchs*. KHM 73 (ATU 41, ATU 121); *Das Lumpengesindel*. KHM 10 (ATU 210); *Die Bremer Stadtmusikanten*. KHM 27 (ATU 130); *Der Zaunkönig und der Bär*. KHM 102 (ATU 222); *Fundevogel*. KHM 51 (ATU 313); *Der Arme und der Reiche*. KHM 87 (ATU 750A). Ziller 1886: 20. E típusok közül többnek is megtalálható variánsa az *Eredeti népmesékben* pl. *Panczimanczi*, *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök*, *A kakaska és a jérczike*. A zilléri felsorolásban szereplő mesetípusok egy része a nemzeti irányú magyar olvasókönyvek anyagában is fellelhető.

²⁵ Ballér 1996: 45.

²⁶ Kármán neveléseméletének népiskolákra gyakorolt hatásáról lásd: Radó 1897.

²⁷ Kármán 1901. II. 258–259. Waldapfel 1898: 44–45. *A Gymnasiumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások*. Budapest: M. Kir. Egyetemi könyvnyomda. 1887: 38–39. Az allegorikus mesék minden bizonnyal megfeleltethetők a Henszlmann-Arany-féle mesetipológia szerinti jelképes mesékel. Henszlmann és Arany meseértelmezéséről lásd Gulyás 2017a, 2017b.

műveltség meghatározó (népi és népies) elemeit a nevelés számára kiválogatni és történeti szempontból elrendezni, a tananyagot pedig erkölcsi céllal bemutatni.²⁸ Kármán ebből a szemléleti alapállásból határozta meg elvszerűen és gyakorlatilag is a pedagógiailag kiaknázható népmesei szövegekánont. Kármán népmeséről való elgondolásai nem csak a már említett iskolateremtő *nemzeti* olvasókönyveiben, hanem a nevének feltüntetése nélkül megjelent mesekönyveiben is tetten érhetőek.²⁹

A tanár, pedagógiai szakíró és olvasókönyvszerkesztő Radó (Roth) Vilmos³⁰ Kármánhoz hasonlóan a nemzeti szellem megnyilvánulását látja a népköltészetben (különösen a népmesében), melyet a népiskolák számára a legmegfelelőbb olvasmányanyagnak tekintett.³¹ A népiskolai olvasókönyvek általa követendőnek tartott szerkesztési elveit a *Néptanítók Lapjában* folytatásokban közzétett nagy tanulmányában fogalmazta meg, az általa helyesnek ítélt tankönyvbeli olvasmányanyagot pedig a gyakorlatban ki is jelölte.³² Radó szerint az olvasókönyvnek nemzeti jellegűnek és történeti irányúnak kell lennie, ezenkívül alkalmasnak kell lennie arra, hogy abból iskolán kívül is használható népkönyv váljon, megfogalmazása szerint a *nemzeti élet bibliája* legyen.³³ Az olvasókönyvnek az olvasás tanításán kívül Radó szerint fő célja, hogy „vezesse be a gyermekeket nemzete szellemi életébe. Az olvasókönyvnek érdeklődést és szeretetet kell gerjesztenie a gyermekben a sajátos nemzeti mód iránt, a mely kiváltkép a nemzet népies irodalmában nyer kifejezést. Mutassa be, az olvasókönyv az embert, a nemzetet, az életet, a természetet, a mint azt a népi- és irodalom feltűnteti, mutassa be mintegy a nemzet egyéni felfogásának a tükrében.”³⁴ A népmese Radó számára tökéletes műemkek, erkölcsnemesítő, fantáziát és a nyelvérzéklet fejlesztő, érdekes és tanulságos olvasmány.³⁵ Kifejezetten a népmeséről szóló elveit illetve a népmese gyakorlati pedagógiai felhasználásáról szóló módszertani ajánlásokat olvashatunk a *Paedagogiai encyklopaedia* számára írott terjedelmes írásában.³⁶

²⁸ Tettamanti 1936.

²⁹ Kármán 1875. Kármán név nélkül publikált *Magyar gyermekkönyv* (1881), *Magyar gyermekkönyv. Első olvasás-gyakorlat. Mondókák versikék mesék dalok 4-6 éves gyermekek számára* (1889) és *Apróbb gyermekmesék* (1893) című mesekiadványairól lásd Domokos 2018.

³⁰ Radó Vilmos (1847–1919). Egerben szerzett tanítói oklevelet, majd 1870-től gyakorlóiskolai tanító, 1874-től a budapesti tanítóképző intézet tanára. Szinnyei XI. 1906: 390–391.

³¹ „[...] nem époszt, nem regényt, nem drámát [...] hanem állatmesét, nemzeti népmondát, népmesét, a gyermeknek megfelelő népdalt, egy szóval azokat az irodalmi termékeket kell a gyermekekkel olvastatni, a miket az egyetemes népszellem produkált [...]” Radó (Roth) 1881: 147.

³² Lásd például Radó az izraelita elemi népiskolák számára készített vagy az 1882-től számos kiadásban megjelenő Gyertyánffy–Kiss–Radó-féle olvasókönyv-sorozatot. Adamikné 2001: 116.

³³ „De adjunk az olvasókönyvbe állandó becsü olv[á]smányokat, a melyek bármily koru embernek okulást és gyönyört szereznek, melyeket a felnőtt ember is érdeklődéssel és haszonnal olvashat [...] az által, hogy tartós becsü elméművekből oly állandó szellemi kincset állítunk össze, mely nemzedékről nemzedékre száll és az egész nemzet mivelődési közbirtokává lesz [...]” Radó (Roth) 1881: 147.

³⁴ Radó (Roth) 1881: 146.

³⁵ Radó népköltészetre vonatkozó elképzelései mögött Kármán Mór hatásán kívül nyilvánvalóan Arany János és Arany László felfogása húzódik. Hivatkozási alap számára Arany János Merényi-bíráta és a *Naiv eposzuk*, illetve Arany Lászlóra népmeséről szóló székfoglaló értekezése. Lásd például Radó 1881: 147.

³⁶ Radó 1886.

A népmesét a tudatos nevelés alapvető eszközének tekinti, a fejlődésnek induló gyermeki szellem *legegészségesebb táplálékának* tartja, melyet a népiskolai tanítás középpontjaként fog fel. A népmese nevelésben való alkalmazásának hasznosságát öt pontban foglalta össze. Egyrészt a népmese egyetlen olyan tökéletes műretek, amit a gyermek érzelmileg és értelmileg is képes befogadni. Másrészt a *nemzeti géniusz* (az a mód, ahogyan a magyar ember érez és gondolkodik) Radó szerint legszembeötlőbben a népmesében nyilvánul meg. Harmadrészt a népmese a *korlátlan fantázia* alkotása és mint ilyen, az 5-7 éves gyerekekhez utat tud találni, érdeklődésüket könnyen le tudja kötni. Negyedrészt a népmese a jó és a rossz kategóriái mentén szerveződő egyszerű viszonyai folytán különösen alkalmas az „*erkölcsi érzület művelésére*.” Végül hangsúlyozta, hogy a népmese alkalmas az iskola és a szülők közötti szorosabb kapcsolat kialakítására is, amennyiben a szülőknél az ismert népköltési szövegek felkeltik az érdeklődést az iskolában folyó munka iránt.³⁷

Radó Vilmos Kármán népmesét érintő, alapvetően a gimnáziumok számára megfogalmazott elméletét a népiskolai oktatásban hasznosította, mese- és olvasókönyv szerkesztőként is a népmese e tudatos pedagógiai hasznosítását szolgálta. Hosszú művelődéstörténeti folyamat eredményeként a 20. század legelejére jogszabályi szinten is kijelölték a népmese helyét a népiskolai tankönyvekben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1905-ben kiadott népiskolai tanterv már deklaráltan a nemzeti, vallásos és erkölcsi nevelés szolgálatában állt, ekkorra zárult le az ötvenes évekbe elkezdődött folyamat és vált hivatalosan is a tananyag kötelező részévé a népmese: „[...] jól megválogatott népmesék, mondák, legendák, népdalok és gyermekversek, továbbá az ezekhez hasonló szellemű műköltési termékek szolgáltassák a népiskolai olvasókönyv irodalmi anyagának java részét [...]”³⁸

A FORRÁSFELTÁRÁS EREDMÉNYEI

Arany László mesepublikációi (1862, 1872, 1901) éppen arra az időre esnek, amikor a magyar népköltészet német minta nyomán bevonul a hazai tankönyvirodalomba és az alsóbb osztályokban a tanterv központi elemévé válik. Arany gyűjteménye – ahogyan Gyulai már idézett recenziójában is hangsúlyozta – a korábbi gyűjtők által elhanyagolt, gyermekeknek szóló mesei műfajokban (*dajka- és állatmesék*) hozott újdonságot: „De gazdag e gyűjtemény oly mesékben, melyeket eddigi gyűjtőink nem igen méltattak figyelemre. Értem a dajka- és állatmeséket. Ezekben az előadás bája is felülmulja a többieket, oly vonzó, naiv és egyszerű. Bátran kimondhatni, hogy Grimm gyűjteményének e nembeli meséivel szerencsésen versenyeznek.”³⁹ A tankönyvkészítés

³⁷ Radó 1886: 667–668.

³⁸ Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára. Budapest: Kiadta a vallás- és közoktatásügyi min. kir. miniszter 1905. évi június hó 16-án 2202. eln. számú rendeletével. 1909: 121.

³⁹ Gyulai 1862: 389. A *dajkamese* megjelölés a mai műfaji rend szerinti formulamese műfajával (legalábbis annak egy kisebb gyermekek számára befogadható csoportjával) azonosítható.

hagyományában teljesen elfogadott eljárás az olvasmányok más forrásokból, gyűjteményekből vagy már megjelent olvasókönyvekből való összeszerkesztése.⁴⁰

Arany László gyermekeknek szóló, rövidebb meséi (állatmesék és formulamesék) nem csak műfajilag voltak alkalmasak pedagógiai célú felhasználásra, de mint a „legjobban elbeszél magyarság népmesék” egyszersmind a *nemzeti irodalom* kiváló nyelvi példatárát is jelentették a korabeli tankönyvírók számára. Ezért mintegy 300, a népiskolák, a polgári iskolák és a gimnáziumok számára szerkesztett, 1867–1914 között megjelent magyar olvasókönyv anyagát vizsgáltam meg annak érdekében, hogy felmérjem, mely olvasókönyvekben mikor és melyik Arany László-meseszöveg jelent meg. A kutatás 3 fő forráscsoportra fókuszált, a népiskolák, a polgári iskolák és a gimnáziumok számára szerkesztett magyar olvasókönyvekre.⁴¹ Áttekintettem az 1867–1914 között az 1–4. osztályok számára kiadott népiskolai ábécés- és olvasókönyveket (ez az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum állományában kb. 120 kiadványt jelent), a polgári iskolák számára írott 19. századi magyar olvasókönyvek olvasmányait (kb. 50 kiadvány), valamint a gimnázium alsóbb osztályai számára írott korabeli tankönyveket (kb. 40 kiadvány). Ezeken felül regisztráltam azt is, ha más iskolatípusok számára készített tankönyvben szerepel Arany László valamely meséje.⁴² Bár folklorisztikai, irodalom- és pedagógiatörténeti szempontból is nagyon tanulságos volna a magyar olvasókönyvek olvasmány-összetételének komplett vizsgálata, ennek részletes bemutatására itt nincs mód,⁴³ ezúttal csak az Arany-mesék, ezen belül is hangsúlyosan az *Eredeti népmesék* szövegeinek vizsgálatára szorítkozom.⁴⁴

Kármán és Radó népmesére vonatkozó elveit visszaigazolták a korszakban, magyar nyelven megjelent iskolai olvasókönyvek, hiszen közülük legnagyobb számban az elemi népiskolák számára válogattak a szerkesztők népmeséket, így Arany László népmeséit is a népiskolák számára közölték újra a legtöbbször, különösen az olvasni már tudó, második osztályosok számára készített könyvekben. Az áttekintett népis-

⁴⁰ A korszakban hatályos, első hazai szerzői jogi törvény (melynek kidolgozásában maga Arany László is részt vett) nem tekintette a szerzői jog bitorlásának a már megjelent művek tudományos vagy oktatási célra való felhasználását 1884. XVI. tc. 9.§ (1) Domokos 2015: 344–376.

⁴¹ A kutatáshoz jól használható kiindulást jelentett a különböző iskolatípusok tankönyveinek Pozsár Istvánné szerkesztette jegyzéke: Hegedős–Tóthpál 1983.; Tóthpál 1987.

⁴² A tanítóképző intézetek számára írott poétika, retorika, stilsztika tankönyvek egy része elméletileg is foglalkozik a népköltéssel (Többször közlik például Arany Merényi-bírálatának részleteit Arany János: *A mesegyűjtésről* címmel. Bánóczy–Weszely 1909: 150–152.) Néhány tankönyvben népmeseszövegek is szerepelnek, Arany-meseszöveget csak egyben találtam (*A farkas-tanya*. Deme 1895: 158–159.)

⁴³ Ehhez a feladathoz inspiráló előképet nyújt a német nyelvű olvasókönyvek elbeszélés-anyagának áttekintésével Ingrid Tomkowiak monográfiája (1993). Az erkölcsi és magtartási szabályokat összefoglaló Arany ABC folklorizációjáról lásd Tóth 1982, a *Flóri könyvének* népköltészeti anyagáról lásd Kovács 1982, az olvasókönyvek mondafeldolgozásairól lásd Landgraf 2011.

⁴⁴ Tekintettel arra, hogy a vizsgálat Arany László 1862 után publikált meséi vonatkozásában nem törekedett teljességre, itt csak utalni szeretnénk arra, hogy az Arany László és Gyulai Pál szerkesztette MNGy I. kötetét az olvasókönyvek szerkesztői olyannyira méltányolták, hogy annak prózai szöveganyagát bőséggel hasznosították. (Arany László meséi közül az 1872-es I. kötetből *A vadgalamb és a szarka*, *A szürke ló*, és *Miért lett számára a számára* c. mesék kedvelt darabjai voltak az olvasókönyvek szövegrepertoárjának (Arany–Gyulai 1872: 474–477; 492; 495).

kolai korpusz kicsit több mint egynegyed részében, legalább harmincnégy különböző kiadványban (nem számolva azok újrakiadásait) szerepel az eredetileg 1862-ben Arany László nevével megjelent népmeseszövegek összesen nagyjából egyharmada (tizenegy mese). Jellemzően kiadványonként egy-két meseszöveget közölnek a prózai elbeszélések között, olykor téves szerzői név vagy gyűjtemény megadásával. A polgári iskolák tanulói számára készített olvasókönyvek közül leginkább csak az alsóbb osztályosoknak írottakban vannak Arany-népmesék, nagyjából a kiadványok ötödében (összesen 9 kiadványban). A kimondottan a gimnáziumok számára írott olvasókönyvekben a polgári olvasókönyvekhez képest még kevesebb népmesével találkozunk. Arany Lászlótól csupán egy szöveget találtam, de ez sem 1862-es kötet meséi közül való és nem is csak a gimnáziumoknak készült kiadványban jelent meg.⁴⁵ Arany László népmeséit a 19. században jellemzően a népies jellegű nemzeti olvasókönyvek köztölték: legkorábban a Gáspár–Kovácsi olvasókönyv után Kármán Mór (1875) és Bodnár Zsigmond–Iványi István kiadványaiban (1874), legnagyobb számban Gyertyánffy István–Kiss Áron–Radó Vilmos tankönyvsorozatában, illetve Gööz József–Schön József–Trájtler Károly (1890) és Komáromy Lajos (1889) nemzeti olvasókönyveiben közöltek újra Arany László meséket.⁴⁶

SZÖVEGREPERTOÁR

Az Arany család *Eredeti népmesék*ben megjelent meséinek 19. századi magyar olvasókönyvekben leggyakrabban újraközölt szövegei a következők.⁴⁷ A legnépszerűbb négy népmese *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök* (mely 13 különböző olvasókönyvben szerepel), *A kóró és a kis madár* (10 kiadványban), *A kis malacz és a farkasok* (9 kiadványban), valamint *A farkas-tanya* (7 kiadványban) című mesék. A tankönyvszerzők a meseszövegeken időnként apróbb módosításokat eszközöltek (címváltozatok, stilisztikai módosítások, rövidítések). *A kis malacz és a farkasok* újraközölt változatainak érdekessége, hogy azon néhány szerkesztő az egyébként bevett gyakorlattól eltérően nagyobb arányú beavatkozást hajtott végre, ugyanis emberhősre változtatva közölték Arany-szövegét *Kis kanász és a farkasok* címen⁴⁸ Arany László nevével vagy *Arany-*

⁴⁵ A szöveg egy Krisztus-monda, mely cím és forrás feltüntetése nélkül jelent meg az olvasókönyvben, eredetileg az MNGy I. kötetében XXXII. számon jelent meg [Mikor Jézus Betlehembe ment...] Arany-Gyulai 1872: 509. Baráth 1884: 256–257.

⁴⁶ Kármán 1875.; Bodnár–Iványi 1874.; Gyertyánffy–Kiss–Radó [1889].; Gööz–Schön–Trájtler 1890.; Komáromy 1889.

⁴⁷ A magyar olvasókönyvekben újraközölt mesék adatait részletesen a kritikai kiadáshoz írott jegyzetekben közöltük.

⁴⁸ A mesetípus (ATU 121 *Wolves Climb on Top of One Another*) emberhőst szerepeltető változatai is ismertek, köztük legkorábbi Kálmány Lajos szegedi variánsa (*A kis kanász mög a farkas*. Kálmány 1881: 148–149.). Az olvasókönyvekben közölt szövegváltozatok azonban jellemzően nem Kálmányt követik, hanem Arany László meséjét módosítják oly módon, hogy ahol a *malacz* szó szerepel, ott azokat *kanászra* cserélik ki. Pl. Gyertyánffy–Kiss–Radó [1889?] 28–30. vagy Emericzy–Gyertyánffy–Kiss 1896: 295–296. E módosításnak esetleg köze lehet a disznó zsidó hagyományban való tisztátalanságához.

Gyulai népköltési gyűjtemény (Az Arany László és Gyulai Pál által szerkesztett 1872-ben megjelent MNGy I. kötetére utalva ezzel) forrásmegjelöléssel. További 7 népmese szórványosan fordul elő az olvasókönyvekben. Két-két kiadványban találtuk meg *A kis gömböcz* és a *Farkas-barkas* szövegét, ezeken kívül további 5 mese újraközlésével egy-egy kiadványban találkoztunk (*A macska és az egér*, *A kis ködmön*, *Iczinke-piczinke*, *Babszem Jankó*, *Mért haragszik a disznó a kutyára*, *a kutya a macskára*, *a macska az egérre?*) Az olvasókönyvekben újraközölt Arany-mesék műfajuk szerint nagyobb részben állatmesék (*A kis malacz és a farkasok*, *A farkas-tanya*, *A hólyag*, *szalmaszál és a tüzes üszök*, *Mért haragszik a disznó a kutyára*, *a kutya a macskára*, *a macska az egérre?*, *Farkas-barkas*) és formulamesék (*A macska és az egér*, *A kis gömböcz*, *A kóró és a kismadár*, *Iczinke-piczinke*), ezen kívül egy tréfás meseközléssel találkoztunk (*A kis ködmön*). A tündérmese műfaja feltűnően alulreprezentált az olvasókönyvekben, összesen csak egy példát találtam az Arany család gyűjteményéből (*Babszem Jankó*), azonban vélhetőleg terjedelmi okokból ezt is csonkán közölték.⁴⁹ Felmerül a kérdés, hogy miért éppen ezeket a meséket használták fel a leggyakrabban a tankönyvek. A legnépszerűbbek tekintetében feltételezhető, hogy azok sikerét a korai szövegközlések alapozták meg. Láttuk, hogy *A hólyag*, *szalmaszál és a tüzes üszök* és *A kóró és a kis madár* már 1853-ban, Gáspár János–Kovácsi Antal-féle olvasókönyvben is szerepelt (néhány későbbi olvasókönyv ezt a Gáspár-közölte szöveget és nem pedig az 1862-ben megjelent szövegváltozatot vette át). Ezen kívül Gyulai említett recenziójában nem csak hangsúlyozta, hogy Arany gyűjteménye a gyermekeknek szóló mesei műfajokban a legértékesebb, de egyúttal ki is jelölte a kötet általa leginkább hasznosítható darabjait, továbbá mutatóványként közölte *A kóró és a kis madár* valamint *A kis malacz és a farkasok* c. meséket.⁵⁰ Arany László meséinek tankönyvekben való népszerűségét ezzel gyakorlatilag Gáspár János és Gyulai Pál alapozták meg, majd Kármán Mór elméleti alapvetése nyomán a nemzeti irányvonalat képviselő olvasókönyvek révén kezdtek e mesék széles körben közismertté válni.

Arany László meséinek olvasókönyvbéli recepcióját több szerencsés körülmény is segítette: egyrészt a kötet megjelenése arra az időszakra esett, amikor a tankönyvirodalom a cenzúra enyhülése után fellendülőben volt, a korszak művelődéspolitikájának homlokterében pedig az anyanyelvi, nemzeti irodalom megteremtése és széles körben való terjesztése állt. További fontos körülmény, hogy a neveléstani szakírók éppen ez idő tájt dolgozták ki elméletileg is német minták (Herbart, Ziller) alapján a népmese pedagógiai felhasználásának kereteit és tették a kötelező tanterv részévé. Mindezek együtt vezettek oda, hogy a nemzeti irányú olvasókönyv-szerkesztők számára az *Eredeti népmesék* szöveganyagának egy meghatározott része, a rövid, erkölcsi tanításra vagy szemléltetésre alkalmas állatmesék és formulamesék fontos és rendszeres forrásul szolgáltak. Arany László meséinek írásbeli hagyományozódása így már életében elkezdődött: az *Eredeti népmesék* megjelenését követően (néhány mese esetében már azelőtt is) szinte azonnal bekerültek iskolai olvasókönyvekbe és azok repertoárjába tartoznak a mai napig is.

⁴⁹ Gööz–Schön–Trájtler Károly 1890: 51–56.

⁵⁰ Gyulai 1862: 389–391.

Irodalom

ADAMIKNÉ Jászó Anna (szerk.)

- 2011 *A magyar olvasástaniás története. Az olvasásról az olvasásért: az élő ábécé.* Budapest: Osiris.

AKNAY Tibor

- 2003 *Gáspár János (1816–1892). Dokumentumok.* Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. /A magyar neveléstörténet forrásai XIX./

ARANY László

- 1862 *Eredeti népmesék.* Pest: Heckenast.

- 1901 *Arany László Összes Művei. IV. Magyar népmese-gyűjteménye.* Közrebocsátja Gyulai Pál. Budapest: Franklin Társulat.

ARANY László – GYULAI Pál (szerk.)

- 1872 *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből.* Pest: Athenaeum. / Magyar Népköltési Gyűjtemény I./

BARÁTH Ferenc

- 1884 *Magyar olvasókönyv hozzá csatolt tanszöveggel a gymnasiumok IV-ik s a réaliskolák s polgári leányiskolák megfelelő osztályai számára.* 2. javított kiadás. Budapest: Eggenberger.

- 1898 Arany László 1844–1898. *Vasárnapi Ujság* XLV. 32. 549–550.

BALLÉR Endre

- 1996 *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században.* Budapest: Országos Közoktatási Intézet.

BARÁTH Ferencz

- 1884 *Magyar olvasókönyv hozzá csatolt tanszöveggel a gymnasiumok IV-ik s a réaliskolák s polgári leányiskolák megfelelő osztályai számára.* 2. javított kiadás, Budapest: Eggenberger.

BÁNÓCZI József – WESZELY Ödön (szerk.)

- 1909 *Poetika, retorika és olvasókönyv. A tanító- és tanítónő képzőintézetek harmadik osztálya számára.* Írták és szerkesztették. 2. javított kiadás. Budapest: Lampel.

BODNÁR Zsigmond – IVÁNYI István (szerk.)

- 1874 *Magyar olvasókönyv a középiskolák I. és II. osztálya számára.* 2. kiadás, Pest: Aigner.

DEME Károly (szerk.)

- 1895 *Magyar olvasókönyv. A tanítóképző intézetek részére. I. rész. Az első osztály számára.* Pozsony: Stampfel Károly.

DOMOKOS Mariann

- 2015 *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Budapest: Akadémiai.

- 2018 *Arany László népmeséi a 19. századi magyar gyermek- és ifjúsági irodalomban.* (Kézirat, megjelenés alatt).

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

- 2009 Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László *Eredeti népmesék* című művének kritikai kiadásáról. *Ethno-Lore* XXVI. 11–77.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit (szerk.)

- 2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.* Budapest: MTA BTK–MTA KIK–Universitas. (Kézirat, megjelenés alatt).

DÖLLE Ödön

- 1871 *A neveléset története. Tanítók és tanítónők számára.* Pest: Lauffer.

DREISZIGER Ferencz

- 1892 *Az első osztály teljes vezérkönyve Herbart–Ziller rendszere nyomán.* Zenta: Klenóczky és Bíró.

EMERICZY Géza – GYERTYÁNFY István – KISS Áron (szerk.)

- 1896 *Falusi iskolások könyve: Osztatlan népiskolák számára.* 4. átd. kiad. Budapest: Dobrowsky és Franke.

EÖTVÖS József

- 1868 A népiskolai olvasó-, tan- és vezérkönyvek kidolgozása tárgyában közoktatási m. kir. miniszter ur ő excellentiája által összehívott bizottság értekezleteinek jegyzőkönyve, 1868 aug. 3-ától 11-ig. *Néptanítók Lapja.* I. 641–646; 657–662.

FEHÉR Erzsébet

- 1995 *Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848.* Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

GÁSPÁR János – KOVÁCSI Antal (szerk.)

- 1853 *Magyar olvasó-könyv.* Tanodák és magán-növendékek használatára. Első folyam második fele. Elemi, polgári és reál-tanodáknak s a gymnasiumok első és második osztályainak. Dolgozák és szerkeszték Gáspár János és Kovácsi Antal nevelők. Kolozsvár: özvegy Barráné és Stein sajátja.

GÖÖZ József – SCHÖN József – TRÁJTLER Károly (szerk.)

- 1890 *Magyar nemzeti olvasókönyv a népiskolák II. osztálya számára.* Budapest: Lampel Róbert.

GULYÁS Judit

- 2017a „Ama solidaritás” – A mese értelmezése Arany János értekező prózájában az 1850-es és 1860-as évek fordulóján. In Cieger András (szerk.): *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai.* 209–242. Budapest: MTA BTK–OSZK–Universitas Kiadó.

- 2017b A magyar mesekutatás kezdetei. Henszlmann Imre komparatív tipológiai és szimbolikus mitológiai mesetanulmányának koncepciója. In Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta (szerk.): *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve.* 131–168. Budapest: Fiala Írók Szövetsége.

GYERTYÁNFY István – KISS Áron – RADÓ Vilmos (szerk.)

- [1889?] *Olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztálya számára.* 5. kiadás. Budapest: Méhner.

GYULAI Pál

- 1862 Eredeti népmesék. Összegyűjtötte Arany László. [Ismeretetés] *Budapesti Szemle* 1. folyam XV. kötet. 386–392.

- 1902 Arany László. Bevezetésül költeményei kiadásához. 1898. In Gyulai Pál: *Emlékbeszédek.* II. kötet. 2. bővített kiadás. Budapest: Franklin-társulat, 151–172.

HEGEDŐS Mihályné – TÓTHPÁL Józsefné

1983 *Polgári iskolai tankönyvek 1868–1945.* (Szerk. Pozsár Istvánné.) Budapest: OPKM (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Kiadványai kötetkatalógusok).

1984 *Népiskolai tankönyvek 1867–1945.* Szerk. Pozsár Istvánné. Budapest: OPKM (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Kiadványai kötetkatalógusok).

HELLER Bernát

1910 Kármán Mór a népmeséről és a népköltészetéről. *Ethnographia*. XXI. 121–125

KÁLMÁNY Lajos

1881 *Szeged népe. Ős Szeged népköltése. I.* Arad: Réthy Lipót. 148–149.

KÁRMÁN Mór

1875 *Magyar olvasókönyv.* 1. kötet 2. kiadás. Budapest: Eggenberger.

1909 *Paedagógiai dolgozatai rendszeres összeállításban.* I–II. Budapest: Eggenberger.

KÁRMÁN Mór (szerk.)

1875 *Magyar olvasókönyv.* 1. kötet 2. kiadás. Budapest: Eggenberger.

N. N. [KÁRMÁN Mór]

1881 *Magyar gyermekkönyv. Népmesék, népdalok és versek.* Budapest: Eggenberger.

[1898] *Magyar gyermekkönyv. Első olvasás-gyakorlat. Mondókák versikék mesék dalok 4-6 éves gyermekek számára.* Budapest: Eggenberger.

[1893] *Apróbb gyermekmesék. Gyulai Pál gyermekverseivel.* Számos ábrával. Budapest: Athenaeum.

KISS Áron

1881–1883 *A magyar népiskolai tanítás története.* I–II. Budapest: Franklin.

KOMÁROMY Lajos – LAKITS Vendel – LUTTENBERGER Ágost – PÉTERFY Sándor (szerk.)

1889 *Képes magyar olvasókönyv.* Elemi népiskolák 2. osztálya számára. 2. kiadás Budapest: Singer és Wolfner.

KOVÁCS Ágnes

1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom.* II–III. 177–214. Budapest: Akadémiai.

1979 A gyöngyöt síró, rózsát nevető leány. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. Budapest: Akadémiai. 369–372.

1982 Népköltési szövegek a Flóri könyvében In Balassa Iván – Ujváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére* Debrecen, 861–871. /A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 39./

KRAUSZ Sándor

1902 *A Herbart–Ziller–Rein-féle didaktikai elmélet és gyakorlat. Tanítók és tanítónövendékek számára.* Budapest: Lampel.

LANDGRAF Ildikó

2011 Nemzeti önképteremtés–mondafeldolgozások az iskolai olvasókönyvekben. In Diószegi László – Juhász Katalin (szerk.): *Hagyomány-örökség-közkelet. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében.* 245–258. Budapest: Teleki László Alapítvány.

MÉSZÁROS István

1989 *A tankönyvkiadás története Magyarországon.* Budapest–Dabas: Tankönyvkiadó.

RADÓ (Roth) Vilmos

- 1881 A népiskolai olvasókönyvekről. *Néptanítók Lapja*. XIV. 5–8; 26–28; 68–71; 88–90; 146–149; 167–170.
- 1886 Népmese. In Verédy Károly (szerk.) *Paedagogiai encyclopaedia különös tekintettel a népoktatás állapotára. A neveléstudomány szótára*. 666–674. Budapest: Athenaeum.
- 1897 Kármán Mór hatása a népiskolára. In Wolf György – Waldapfel János (szerk.) *Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkássága ünnepére*. 57–61. Budapest: Eggenberger.

RADÓ Vilmos (szerk.)

- [1883] *Magyar gyermek- és népmesék*. Budapest: Eggenberger.

SCHENDA, Rudolf

- 1899 *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe*. Frankfurt: Klostermann.

SZEBENYI Péter

- 1994 Fejezetek a tankönyvjóváahagyás történetéből. *Educatio*. III. 4. 599–622.

SZINNYEI József

- 1906 *Magyar írók élete és munkái*. XI. Budapest: Hornyánszky.

TETTAMANTI [Béla]

- 1936 Kármán Mór. In: Kemény Ferenc (szerk.) *Magyar Pedagógiai Lexikon. A Magyar Pedagógiai Társaság megbízásából II*. Budapest: Révai Irodalmi Intézet. 16–19.

TOMKOWIAK, Ingrid

- 1993 *Lesebuchgeschichten. Erzählstoffe in den Schullesebüchern 1770–1920*. Berlin–New York: de Gruyter.

TÓTH Judit

- 1982 Az iskolai tananyag folklorizációjához. (Az Arany ABC). In Balassa Iván – Ujváry Zoltán (szerk): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére* Debrecen, 849–859. /A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 39./

TÓTHPÁL Józsefné

- 1987 *Gimnáziumi tankönyvek. 1868–1944*. Szerk. Pozsár Istvánné. Budapest: OPKM. /Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai kötetkatalógusok/

WALDAPFEL János

- 1895 A nemzeti elem gymnasiumaink tantervében s utasításaiban. *Budapesti Szemle*. LXXXIII. 226. 396–414.

WALDAPFEL János (szerk.)

- 1898 Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez. A Budapesti M. K. Tanárképzőintézet Gyakorlógymnasiumában Kármán Mór vezetése alatt tartott elméleti értekezletek (theoreticumok) jegyzőkönyveiből összeállította Waldapfel János Budapest: Eggenberger. Ziller, Tuiskon
- 1886 *Materialien zur speziellen Pädagogik*. Des Leipziger Seminarbuches dritte Aufl. Dresden: Bleyl und Kämmerer.

Domokos Mariann

Tudományos munkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest

e-mail: domokos.mariann@btk.mta.hu

Mariann Domokos

The folktales of László Arany in Hungarian school textbooks in the 19th century

The author in her article examines the repertoire of 19th century readers in order to reveal what role this type of popular literature played in the popularization and canonization of the folktales published by László Arany in 1862. Registering the occurrence of these folktales in print literacy may offer answers to a wide range of questions and problems. It provides data to unveil which tales were most frequently re-published, what types of textual modifications were performed out of various intentions in the medium of literacy and it may contribute to our understanding of how a given folklore collection made an impact on oral tradition and in what way folklorization took place. Besides presenting the emergence of tales by László Arany in readers, the author also discusses how folktales got integrated into curricula and became a fundamental pedagogical means in the second half of the 19th century.